
Thomas Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, preveo Borislav Mikulić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004, 511 str.

Trebalo je zaista dugo vremena da ovo temeljno djelo novovjekovne političke filozofije bude dostupno i na hrvatskom jeziku. Kao što se njemačka filozofska djela dugo nisu prevodila na hrvatski jer su starije generacije razumjele njemački, već sam pomislio da sada već dolazi vrijeme da ne će biti potrebno engleska djela prevoditi na hrvatski jer novija generacija sve bolje vlada engleskim. Bio sam naime ugodno iznenađen kako se studenti filozofije Hrvatskih studija dobro snalaze u Hobbesovu originalnom tekstu. No to može ostati samo dio stručnoga studija. Ali kada se pojavi cjelovit hrvatski prijevod Hobbesova *Levijatana*, tada je to već po sebi izniman događaj. Prevoditelju Borislavu Mikuliću s Odsjeka za filozofiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu mora se odati veliko priznanje za izniman trud. To se posebno odnosi na gotovo polovicu knjige (Dio treći: *O kršćanskoj državi* / Dio četvrti: *O kraljevstvu tame*), jer je već za čitanje tih dijelova – gotovo nebitnih za Hobbesovu epistemologiju i političku filozofiju – potrebno dosta strpljenja, a za prevodenje još više od toga. U tim se dijelovima bavi uglavnom usklađivanjem svojih političkih shvaćanja s biblijskim učenjima ili pobijanjem pogrešnih tumačenja Biblije. Inače je jedan manji dio Hobbesova teksta (prvi dio, poglavlje 1–4, drugi dio, poglavlje 17, 21 i 28) bio dostupan u prijevodu Vande Božičević, a od nje imamo i jedini (vrlo dobar) prikaz Hobbesove filozofije u *Hrestomatiji filozofije*, svezak 4: *Filozofija britanskog empirizma*, Zagreb 1996, str. 29–64.

Hobbesov *Levijatan* (1651) je sustavno djelo, ali je ipak pisano u funkciji političke filozofije. To je napose vidljivo u strukturi djela. Latinski pisana trilogija možda najbolje pokazuje njegov interes za sistematiku: *De corpore* (1655), *De homine* (1658), *De cive* (1642). Njegov latinski stil je puno jasniji od engleskoga. Što se tiče utemeljenja političke filozofije, sa središnjim kontraktualističkim argumentom, mislim da se Hobbesovo rano djelo *The elements of laws natural and politic* (1640) odlikuje posebnom jasnoćom. Hobbes je dosljedni galilejevac i vjeruje da se uz primjenu Galilejeve metode te upotrebom nekih njegovih ključnih pojmova kao što su gibanje (samo se gibanjem može nešto uzrokovati) i zakon inercije (napose u prenošenju impulsa) mogu objasniti i riješiti svi problemi. Djelatni i materijalni uzrok shvaća kao dva aspekta jednoga te istog uzroka. Galilejevu tezu da je matematika jezik pomoću kojega razumijemo prirodu proširuje na tumačenje mišljenja kao računanja. Hobbes nije empirist jer nema razrađenu teoriju iskustva, on je štoviše ekstremni racionalist, ali tako da na empirijskoj građi izvodi racionalnu konstrukciju. No stran mu je bilo kakav metafizički apriorizam, primjerice smatra da egzistencija počiva samo na iskustvenim činjenjima.

cama. Najvažniju primjenu Galilejeve mehanike nalazimo u Hobbesovoj deskriptivnoj antropologiji koju možemo čak shvatiti kao njegovu metateoriju politike. Ključni je termin u njegovoj antropološkoj psihologiji “*endeavour*” (*conatus, impetus*), što Mikulić prevodi kao “napor”. Pomoću njega Hobbes tumači, dakako na mehanički način, gibanje u ljudskom tijelu i nastanak svih duševnih stanja. Njegova deskriptivna antropologija ima funkciju političke antropologije – opisom ljudske prirode (zapravo ljudskoga tijela jer priroda je pojmljiva samo kao tijelo u gibanju) želi obrazložiti nužnost političkoga tijela odnosno države. U svojem djelu o mehanici *De corpore* Hobbes izričito tvrdi kako su striktno povezani tijelo uopće (= materijalno tijelo), ljudsko tijelo i političko tijelo. Rezultat je deskripcije ljudske prirode da može nastati trajni sukob među ljudima i egzistencijalna ugroženost (*bellum omnium in omnes*) ako se u jednom misaonom eksperimentu (= prirodno stanje) pokuša isključiti postojanje države. Na temelju toga zaključuje se nužnost države i prenošenje svih prava na nju. Hobbesova država poprma apsolutistički karakter, ali njegov je kontraktualistički argument (svatko sklapa ugovor sa svakim) definitivno odredio karakter ne samo novovjekovne političke filozofije, nego i karakter moderne države. Mnogi ga, napose zbog njegova materijalizma i mehanicizma, nisu voljeli. No ostali klasici kontraktualističke tradicije (Locke, Rousseau, Kant, Rawls) vrlo su ga cijevali i nastavili su njegove osnovne misli.

Prijevod Hobbesova *Levijatana* Borislav Mikulić je radio prema dobrom izdanju Gaskina (Oxford 1996), a vrlo je korisno što je istodobno preveo i njegove bilješke uz tekst (ukupno 213) tako da smo za mnoga nejasna mjesta dobili potrebna tumačenja. Korisno je i što poglavlja sadrže numeriranu podjelu na *sections*, tako se svaki dio teksta može vrlo precizno citirati ili identificirati. Kakav je prijevod? Dobar je i pisan je jasnim stilom. Što se tiče Hobbesova stila i engleskoga jezika, to nije bila laka stvar. To se posebice odnosi na njegovu terminologiju. Već spomenuti ključni termin “*endeavour*” profesor Mikulić na citiranu mjestu definicije toga termina (6.1) prevodi kao “napor”. No već je u idućem odlomku (6.2) prisiljen prema kontekstualnom smislu prevesti kao “stremljenje”. Na drugim mjestima prevodi dosljedno “napor” (1.4 / 9.26 / 11.2 / 14.25 / 17.5), ali i drugačije, npr. ponovo “stremljenje” (6.9), zatim “težnja” (6.48) i “trud” (11.15). No ta različitost ne utječe puno na mogućnost pravilnoga razumijevanja teksta. Hobbes u početnim poglavljima rabi “*endeavour*” kao imenicu, kasnije kao glagol jer na početku daje objašnjenje kako nastaju mentalna stanja prenošenjem gibanja u ljudskom tijelu, a zatim u antropološkom dijelu opisuje djelovanje tih stanja. I ovdje profesor Mikulić varira mogućnosti, npr. prevodi “nastojati” (12.5 / 15.39), “pokušati” (13.3 / 19.23), “poduzeti” (15.17 / 17.2), ali najčešće “težiti” (13.5 / 14.4 / 14.5 / 15.16). Pozadina Hobesova izraza “*endeavour*” je mehanički pojam impulsa (umnožak mase i brzine) koji se shvaćao kao prenošenje gibanja, a tipičan primjer je bio sudar tijela. Najprimjereniji prijevod za *impulsus* – ako uopće treba tražiti neku prevedenicu – bio

bi “potisak”. No za Hobbesa je impuls ujedno *conatus* (“nagon”, “težnja”), tako da njegov “*endeavour*” zaista nije lako pokriti nekim sretnijim izrazom, napose kada u glagolskom obliku uključuje osobno nastojanje vršitelja radnje. Specifično je za Hobbesovu antropologiju što je koncipirana dinamički, kao teorija gibanja u ljudskom tijelu. Zato “*appetite*” za njega nije nikakav oblik dispozicije, sposobnosti za nešto, kako bi se mogao shvatiti skolastički stav: “*Appetitus est inclinatio appetentis in aliquid sibi simile et conveniens [žudnja je sklonost žudećega prema nečemu što mu je slično ili primjereno]*” (Toma Akvinski, *STh* 1 q.80 1c). Hobbes to jasno kaže u 6.53, gdje inače govori o volji: *appetite* je čin (*act*), nije puka sposobnost (*faculty*), dakle nije riječ o pasivnoj sklonosti prema nečemu nego o aktivnom procesu. Pogledajmo kako Hobbes tumači vezu između tih pojmova u svojem ranijem spisu *The elements of laws natural and politic* 7.2: “To gibanje na kojemu počivaju uroda i bol također je poticaj (*solicitation*) ili priziv (*provocation*) u smislu ili privlačenja bliže stvari koja izaziva ugodu ili povlačenja od stvari koja izaziva neugodu. A taj poticaj je potisak (*endeavour*) ili unutrašnji početak životinjskoga gibanja koje se zove žudnja (*appetite*) ako predmet žudnje omogućuje užitek; ako stvara neugodu, zove se odbojnost (*aversion*) s obzirom na prisutnost neugode, a s obzirom na očekivanu neugodu zove se strah (*fear*). Tako su uroda, ljubav i žudnja, koju također zovemo želja (*desire*), različita imena za različita motrenja jedne te iste stvari.” Profesor Mikulić Hobbesov izraz “*appetite*” uglavnome prevodi “poriv” (2.1 / 6.2 / 6.4 / 6.53), kadšto kao “požuda” (2.1 / 4.23). Ne sviđa mi se izbor tih riječi jer “poriv” je opterećen konotacijom nesvjesnoga djelovanja, a “požuda” ima previše jednostrano značenje. Zato bi ipak bilo bolje ostati kod tradicionalnoga prijevoda “žudnja”.

Uz prvo spominjanje izraza “*endeavour*” prevoditelj je preveo Gaskinovu bilješku (str. 466), ali se potkrala omaška pa je riječ krivo napisana (*endeavour*). Manji propusti se nalaze i na drugim mjestima, npr. u 15.17 (str. 109) gdje je “*by necessity of nature*” prevedeno “po prirodi” etc. Slično imamo u 13.9 (str. 92) gdje se *letters* pogrešno prevodi “slova” umjesto “književnosti” (misli se također “učena književnost” ili “znanosti”). U prijevodu bilješke 62 (str. 473) prvo sam pomislio da “otkrovenje” sadrži samo neznatnu zamjenu slova koja se može dogoditi kada hoćete napisati “otkrivenje”. Kasnije sam shvatio da je riječ o srpskom standardnom izrazu za “*revelation*”, a koji mi dotada nije bio poznat. Ipak sam na koncu naučio nešto novo.

Na kraju bih još jednom naglasio iznimnu vrijednost prijevoda Hobbesova *Levijatana* što nam je priredio Borislav Mikulić. Jedno veliko filozofsko djelo dostupno nam je sada u dobrom hrvatskom prijevodu.

Josip Talanga

Institut za filozofiju

Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb

josiptalanga@yahoo.com